

Костянтин Автухов,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 343

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ЧИ БУТИ ЙОМУ?

У статті проводиться аналіз законодавчого процесу відносно прийнятого Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» (№ 2292). Висловлюються авторські міркування щодо основних суспільно-значущих причин, що зумовили необхідність прийняття даного закону. Здійснено порівняльний аналіз міжнародного досвіду застосування довічного позбавлення волі та порядку звільнення засуджених до цього виду покарання. Аналізуються можливі причини відхилення Президентом України Закону, що відповідає загальноєвропейським поглядам на порядок відбування та звільнення засуджених до довічного позбавлення волі.

Ключові слова: помилування, довічне позбавлення волі, право вето, умовно-дострокове звільнення.

Сучасне суспільство внаслідок значних соціальних зрушень, що відбулись за останні два роки, вимагає важливих та докорінних змін у правовому полі України. Загальні очікування українського народу були об'єднанні та закріплені в низці важливих правових документів, серед яких можна вказати затверджену Указом Президента Стратегію сталого розвитку «Україна—2020», Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, тощо.

Однак, маючи чіткі домовки, що передбачають докорінну зміну пріоритетів та принципів функціонування державних інституцій та захисту прав громадян, суспільство не відчуває змістовних змін.

Дедалі більше випадків, коли окремі державні органи, які мають виступати основними суб'єктами перетворень, лише стримують та зводять нанівець ініціативи, що виходять від представників суспільства і стосуються важливих соціальних питань. Яскравим прикладом став нещодавно ветований Президентом Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» (№ 2292) [1].

У вказаному Законі було запропоновано привести вітчизняне законодавство у відповідність до міжнародної практики відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Зокрема в пояснювальній записці відмічається, що засуджені довічно — це єдина категорія засуджених, які не можуть бути звільнені

умовно-дostroково, незважаючи на те, що це давно та успішно використовується за кордоном. У більшості країн, де покарання у вигляді довічного позбавлення волі може бути призначено, існують механізми розгляду пропозиції перегляду вироку після відбування певного мінімального періоду, встановленого законом. Такий механізм, інтегрований у межах закону і практики винесення вироків, передбачено в законодавстві тридцяти двох країн, серед яких: Вірменія (20), Австрія (15), Бельгія (15 — з розширенням до 19 або 23 років для рецидивістів), Болгарія (20), Кіпр (12), Чехія (20), Данія (12), Естонія (30), Фінляндія (12), Франція (зазвичай 18, але 30 років за певні вбивства), Німеччина (15), Греція (20), Угорщина (20, якщо суд не розпорядиться про інше), Ірландія (попередній огляд Комісією з умовно-дostroкового звільнення після 7 років, за винятком деяких видів убивств), Ліхтенштейн (15), Люксембург (15), Монако (15), Румунія (20), Росія (25), Швеція (10), Швейцарія (15 років, що зводяться до 10 років) тощо.

Міжнародні законодавства, на відміну від національного, не бачать жодних проблем щодо звільнення довічно засуджених дostroково. Починаючи з 1976 р., Комітет Міністрів Ради Європи прийняв ряд резолюцій і рекомендацій з довгострокового і довічного вироків ув'язненим, які включають у себе норми щодо можливості умовно-дostroкового звільнення всіх категорій засуджених. Крім того, вимога реальної можливості дostroкового звільнення є складовою норми, що закріплена у практиці Європейського суду з прав людини щодо ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («*Laszlo Magyar проти Угорщини*» від 20 травня 2014 р. (заява № 73593/10), («*Vinter v. the UK*» (no. 66069/09, 130/10 та 3896/10), «*Kafkaris v. Cyprus*» (Grand Chamber, no. 21906/04), «*Leger v. France*» (19324/02). У цих рішеннях Європейський суд дійшов висновку, що коли внутрішнє законодавство не передбачає можливості такого перегляду вироку засудженого довічно або можливості його дostroкового звільнення, довічне ув'язнення не буде відповідати стандартам ст. 3 Конвенції.

Вимога передбачення можливості до-

stroкового звільнення засуджених довічно також міститься у стандартах, розроблених Європейським комітетом із запобігання катуванням (Меморандум «Фактичне/реальне довічне позбавлення волі» (СРТ (2007) 55) [2], та багатьох інших стандартах. Так само вона є виправданою з точки зору безпеки суспільства, що підтверджувалося та підтверджується науковими дослідженнями у галузі кримінології.

Незважаючи на наведені аргументи, що прийнятий Закон є сучасним та прогресивним і спрямований на удосконалення та гуманізацію вітчизняної системи виконання покарань, приведення вітчизняної правозастосовчої практики до міжнародних стандартів та європейської практики, Президентом було прийнято рішення ветоувати Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням».

Як і будь-який нормативний акт, вказаний Закон не позбавлений недоліків. Звичайно, право на вето є конституційним правом Президента, яким його наділяє народ, однак Конституція вимагає від Президента надання вмотивованих і сформульованих пропозицій до Верховної Ради України для повторного розгляду ветоуваного ним проекту (ч. 2 ст. 94 Конституції України). І тут, на жаль, виникає суттєва проблема, адже надані Президентом пропозиції за своїм змістом та структурою дають зрозуміти, що основним мотивом для ветоування Закону стало небажання Президента та його Адміністрації впроваджувати задекларовані зміни в правозастосовчу практику.

Нині єдиним шляхом для звільнення засуджених до довічного позбавлення волі є подання клопотання до Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України. Натомість проектом передбачалось поряд з історично існуючим правом правителя милувати своїх підданих запровадити більш сучасний і визнаний у всьому світі механізм судового розгляду питання звільнення засуджених на довічне ув'язнення.

Повертаючись до наданих Президентом пропозицій, слід відмітити, що, за виключенням окремих другорядних зауважень, основний акцент робиться на невідповідності прийнятого Закону інтересам Президента і бажанням залишатись

єдиним (монопольним) суб'єктом, що може звільняти вказаних осіб.

Фактично, надані Президентом пропозиції доречно розділити на окремі пункти, більшість з яких є зауваженнями до розробленого Закону. Першим зауваженням вказано, що запроваджуваній Законом новий правовий інститут умовного звільнення від відбування покарання суперечить принципу справедливості. При цьому, наводячи текст Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання [3] та окремі напрацювання теоретиків, «розробники» аналізованих пропозицій жодним чином не вказали, чим саме Закон порушує цей принцип. Після трьох абзаців загального тексту вказується таке:

«У Законі, що надійшов на підпис, названі принципи порушено». І все! Жодного роз'яснення тлумачення, аналізу, чим саме Закон порушує ці принципи.

Згадане рішення Конституційного Суду, як і наведені в ньому принципи, стосуються виключно такої стадії кримінальної відповідальності як *призначення покарання*.

Що ж стосується принципів безпосередньо виконання призначеного покарання — то вони закріплені у іншому законодавчому акті — Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 1).

Якби покарання було незмінним, як у частині призначеного строку, так і його виді — в певних випадках через зміни в особистості та стані засудженого він відчував би значно більшу кару, ніж це малося на увазі при призначенні покарання судом. А кримінальний закон (ч. 3 ст. 50 КК України) спеціально оговорює, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Це також передбачається й у ст. 28 Конституції України, за якою «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню».

Саме тому основні ознаки покарання, як-от його строк та вид, не є незмінюваними. В момент його призначення суд виходить з тяжкості злочину, особистості засудженого, обставин справи та вимог закону. До початку виконання покарання засуджений залишається особою,

що вчинила злочин та ще не піддана державному примусу. Призначене покарання ще тільки має потенційну змогу змінити засудженого. Але після того, як воно починає виконуватися, людина під його впливом може змінитися.

У разі ж змін у поведінці засудженого презюмується, що покарання досягло своєї мети та відпала необхідність його подальшого виконання (або ж відпала потреба у застосуванні суворих обмежень). У такому разі можливе дострокове звільнення від відбування покарання [4].

Саме тому Верховний Суд України у постанові Пленуму № 2 від 26 квітня 2002 р. «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» [5] наголосив, що «умовно-дострокове звільнення осіб від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким мають надзвичайно важливе значення для виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів, тобто для досягнення мети, передбаченої ст. 50 Кримінального кодексу України».

Тож наявність у будь-якого засудженого можливості дострокового звільнення від відбування призначеного йому покарання у жодному разі не порушує принципів справедливості та адекватності, застосованих при його призначенні. Якби це відбувалось, жоден засуджений, незалежно від виду та строку призначеного йому покарання, не повинен був бути звільнений достроково за будь-яких підстав.

Варто ще раз наголосити: підписавши Угоду про асоціацію, Україна взяла на себе ряд зобов'язань, зокрема і обов'язок поступового наближення національного законодавства до *стандартів ЄС* (ст. 474 Угоди) [6]. Стандарти ЄС не завжди мають нормативний характер, більшість з них є суто рекомендаційними.

Відповідно до ст. 14 Угоди про асоціацію «в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з

корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод».

Подібні наголоси зроблені й у Стратегії сталого розвитку «Україна—2020», за якою метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі, при цьому вказується й на необхідність застосування європейської системи цінностей та стандартів захисту прав людини.

Як ми вже зазначали вище, у більшості країн, де покарання у вигляді довічного позбавлення волі може бути призначено, існують чіткі механізми перегляду вироку після відбування певного мінімального періоду, встановленого законом. Наявність такого механізму передбачена низкою резолюцій і рекомендацій, прийнятих Комітетом Міністрів Ради Європи. Зокрема у Рекомендації № Res (2003) 22 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про умовно-дострокове звільнення від 24 вересня 2003 р. [7] прямо передбачається:

1. Вести умовно-дострокове звільнення у своєму законодавстві, якщо в ньому досі не передбачена ця міра.

4.a. Для того, щоб зменшити шкідливий вплив позбавлення волі і сприяти переселенню засуджених на умовах, які гарантують безпеку громадськості, закон повинен зробити умовно-дострокове звільнення доступним для всіх засуджених, у тому числі тих, які відбувають довічне ув'язнення.

6. Мінімальний або фіксований строк не повинен бути настільки тривалим, щоб унеможливити досягнення мети умовного звільнення.

17. Відповідні органи повинні ініціювати необхідні процедури для того, щоб ухвалити рішення про умовно-дострокове звільнення, як тільки ув'язнений відбуває мінімальний термін.

20. Критерії для надання умовного звільнення повинні застосовуватися таким чином, щоб надавати умовне звільнення всім ув'язненим, які відповідають мінімальному рівню гарантій того, що стануть законослухняними громадянами. Обов'язок доведення, що ув'язнений не виконав вимоги, повинен бути покладений на державу.

Отже, посилаючись на те, що запровадження в Україні умовного або достро-

кового звільнення від відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, є недоцільним нібито через порушення принципів справедливості, Президент України фактично знехтував усіма наведеними нормами та на практиці показав, що реальне впровадження європейських підходів у сфері виконання покарань, що забезпечують дотримання прав людини, ним не визнається.

Уже в наступних абзацах подання розкрито дійсні причини вето Президента: «Слід також враховувати, що за Конституцією України Президент України наділений повноваженням здійснювати помилування (пункт 27 частини першої статті 106). Згідно з чинною нормою частини другої статті 87 Кримінального кодексу України довічне позбавлення волі може бути замінено актом про помилування на покарання у виді позбавлення волі на строк не менше 25 років.

Запровадження ж умовного звільнення від відбування покарання засуджених, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, після відбуття ними не менше 20 років позбавлення волі нівелює значення правового інституту помилування таких осіб».

Розробники під час написання аналізованих пропозицій навіть не бачили потреби якимось чином закам'юфлювати своє небажання втрачання «монополії» на вирішення долі більше тисячі осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі та, відповідно до Конституції, користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Термін «нівелювати» згідно з академічним тлумачним словником у переносному значенні визначається як «усувати, ліквідувати відмінності між кимчим-небудь» [8]. Чи доречно вказувати на те, що запропонований інститут умовного звільнення дійсно нівелює (усуває) інститут помилування? На нашу думку — ні, адже інститут залишається, видозмінюються лише окремі процедурні аспекти.

Значення терміна «помилування» не наведено у жодному нормативному акті. Натомість у теорії кримінального та кримінально-виконавчого права помилування визначається як гуманний акт глави держави, за яким певна особа (кілька

осіб) повністю або частково звільняється від покарання або до неї застосовується більш м'яке покарання. Помилування — це виявлення гуманізму і милосердя з боку глави держави.

Як встановлено Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим Указом Президента України від 21 квітня 2015 р. № 223/2015 [9], під час розгляду клопотання про помилування враховуються: ступінь тяжкості вчиненого злочину, строк відбутого покарання, особа засудженого, його поведінка, щире каяття, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, сімейні та інші обставини; думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах дітей, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських об'єднань та інших суб'єктів про доцільність помилування.

Помилування не є ані правом, ані навіть законним інтересом засудженого і він не має можливості оскаржити відмову у застосуванні до нього цього інституту.

На відміну від помилування, інститут умовно-дострокового звільнення потребує від засудженого певної поведінки, яка вказуватиме на його виправлення та відбуття частини призначеного строку покарання.

Рішення про умовно-дострокове звільнення приймає виключно суд. Проте умовно-дострокове звільнення є законним інтересом засудженого, що полягає у передбаченому кримінальним законом прагненні засудженого до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, яке задовольняється за результатом оцінки адміністрацією установи виконання покарань та суду поведінки і ставлення засудженого до праці під час відбування покарання. При цьому засуджений має право звертатись безпосередньо до суду для розгляду можливості його умовно-дострокового звільнення.

Усе це вказує, що інститут помилування та інститут умовно-дострокового (дострокового) звільнення — це зовсім різні правові інститути, які існують паралельно і в жодному разі не пересікаються між собою.

Отже, теза про нібито нівелювання запроваджуваною процедурою дострокового звільнення засуджених до довічного

позбавлення волі інституту помилування не відповідає дійсності.

Як змістовний аргумент проти Закону в листі Президента України вказується на недоречність вживання в тексті Закону термінів «правозахисна організація» та «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання» через те, що в законодавстві не наведено їх визначень. З цього приводу слід вказати наступне: термін «правозахисна організація» використовується в законі серед переліку суб'єктів, що мають право подавати клопотання про помилування, поряд з вказівкою на самого засудженого, його захисника, законного представника, близького родича. Зазначається також, що здійснюватись це подання має в порядку, встановленому законодавством. Отже, передбачається, що критерії, за якими має визначатись, що таке правозахисна організація і порядок подачі нею клопотання, мають бути визначені в окремому нормативному акті. Крім того, важливо зауважити, що на правозахисні організації, за вказаним законом, не покладаються якісь особливі функції, вони лише здійснюють передачу інформації, а саме рішення у будь-якому випадку має приймати Президент. І якщо навіть без визначення конкретних вимог та критеріїв до правозахисних організацій вони до адміністрації Президента нададуть матеріали на засудженого, який гідний бути помилуваним, чи є це якимось порушенням та негативним моментом? Відповідність порядку подачі та змісту клопотання у будь-якому випадку визначатиме сам Президент.

Що ж до терміна «злісне порушення встановленого порядку відбування покарання», то хоч у законодавстві його і не визначено, слід наголосити, що він є сталим, і таким, що тривалий час вживається. Так, у Кримінально-виконавчому кодексі України він вживається двічі (статті 134, 142). Ще двічі законодавець вживає суміжне поняття «засуджені, які злісно порушують установлений порядок відбування покарання» (статті 101, 151¹), тобто категорія злісності не є новою для вітчизняного законодавства.

Окрім зазначеного, слід також вказати, що використання в законодавстві термінів, яким не надано легального визначення, — це хоч і не схвальна, однак доволі розповсюджена практика, і нерідко в ініційованих самим Президентом за-

конах вони також вживаються, однак чомусь у таких випадках Гарант не вбачає у цьому підстав для накладання вето.

Наприкінці хотілося б висловити сподівання, що помилка, яка полягає у прийнятті безпідставного рішення з вето

Президентом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням», буде виправлена у майбутньому якнайшвидше.

ПРИМІТКИ

1. Пропозиції Президента до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261.

2. Човган В. Довічне відбування життя, або життя після смерті в Україні [Електронний ресурс] / В. Човган. — Режим доступу : <http://khp.org.ua/index.php?id=1392728858>.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар / Степанюк А. Х., Яковець І. С. // За заг. ред Степанюка А. Х. — Вид. 2, доповн. і перероб. — Х. ТОВ «Одісей», 2008. — С. 489—490.

5. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким // Вісник Верховного суду України. — 2002. — № 3.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // Офіц. вісн. України. — 2014. — № 75. — Ст. 2125.

7. Рекомендація N Rec (2003) 22 Комітета міністрів Совета Европы государствам-членам «Об условно-досрочном освобождении» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_665.

8. Словник української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/niveljuvaty>.

9. Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ президента України // Офіц. вісн. України. — 2015. — № 33. — Ст. 960.

Автухов Константин. Европейский выбор для осужденных к пожизненному лишению свободы: быть ему?

В статье проводится анализ законодательного процесса в отношении принятого Верховной Радой Украины Закона «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно замены пожизненного лишения свободы более мягким наказанием» (№ 2292). Высказываются авторские рассуждения об основных общественно значимых причинах, обусловивших необходимость принятия данного закона. Осуществлен сравнительный анализ международного опыта применения пожизненного лишения свободы и порядка освобождения осужденных к этому виду наказания. Анализируются возможные причины отклонения Президентом Украины Закона, который соответствует общеевропейским взглядам на порядок отбывания и освобождения осужденных к пожизненному лишению свободы.

Ключевые слова: помилование, пожизненное лишение свободы, право вето, условно-досрочное освобождение.

Avtuhov Konstantin. European choice for those sentenced to life imprisonment, or be it?
This article analyzes the legislative process regarding the Parliament of Ukraine adopted the Law «On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the replacement of life imprisonment milder punishment» (№ 2292). Expressed author's views on the main socially important reasons for the need for this law. The comparative analysis of the international experience of life imprisonment, and order the release of prisoners in this type of punishment. Analyzes the possible reasons for rejection of the President of Ukraine Act that meets pan-European views on the order of serving and release those sentenced to life imprisonment.

Key words: the pardon, life imprisonment, the right to veto conditional early release.